JOGSZOCIOLÓGIAI ELŐADÁSOK

EGYETEMI JEGYZET

Szerkesztette:
Bencze Mátyás – Vinnai Edina

A kötet szerzői:
Badó Attila – Bencze Mátyás – Elek Balázs
Nagy Zsolt – Vinnai Edina

Az itt közölt rész tartalma:

A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa

A jegyzet papírra nyomtatott változata eredetileg megjelent:

Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

Ez a kivonat a jegyzet egy fejezetét tartalmazza, melyet a szerzők és a szerkesztők engedélyével a
győri SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára
tettünk közzé a *Jogszociológia 2.* című tárgy tanulmányozásához.

Győr, 2018

Tartalom

Bencze Mátyás:	*A jogszociológiai vizsgálódások célja és jellemzői*
Bencze Mátyás:	*A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata*
Bencze Mátyás:	*A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei Magyarországon*
Badó Attila – Bencze Mátyás:	*Területi eltérések a büntetéskiszabási gyakorlat szigorúságát illetően*
Vinnai Edina – Elek Balázs – Bencze Mátyás:	*A bírói ténymegállapítási folyamat szociológiája*
Vinnai Edina:	*Joghoz való hozzájutás*
Vinnai Edina:	A professzionális jogalkalmazás alternatívái
Vinnai Edina:	*Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat*
Nagy Zsolt:	***A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa***
Nagy Zsolt:	*A globalizáció és a jog*

A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa
(Nagy Zsolt)

A jogot vizsgálhatjuk mint össztársadalmi szintű problémát, mivel a jog a közösségi élet viszonyait szabályozza, és tekinthetünk rá szakmai jelenségként, hiszen a jog intézményeinek működtetése a modern jogrendszerekben professzionális tudást igényel. A jogászképzés szociológiai aspektusait azért kell vizsgálnunk, mivel az oktatási rendszer alapvetően határozza meg, hogy miként fog működni a jog szakmai oldala, és hogyan tud megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. Ezek a követelményeknek három pontban összegezhetőek:

1.) Megfelelő mélységig *elméleti-tudományos ismereteket* kell tartalmaznia. Ennek célja, hogy a jogot működtető szakemberek tisztában legyenek a jog működési sajátosságaival, és az egyes jogintézmények, szabályozási modellek értelmével, fejlődéstörténetével, és egymással való összefüggéseikkel. Ez a fajta ismeret tudatosabbá, és ezáltal hatékonyabbá teheti a jogászi munkát.

2.) Szintén alapvető fontosságú, hogy a *tárgyi tudás* (jogszabályok, felsőbírósági döntések, stb.) átadása mellett annak *alkalmazásáról* is szerezzen tapasztalatot a hallgató. Ez a jogértelmezés és a jogi érvelés módszereinek elsajátítása mellett azt a tudást jelenti, amelynek lényege azon problémák és megoldások ismerete, melyekkel a leggyakrabban szembesülhetnek pályájuk során (pl. tipikusan milyen igényekkel jelenik meg a „jogkereső közönség" a jogászok előtt).

3.) Mivel a jog fontosabb emberi cselekvések befolyásolására törekszik, ezért a jogászok vállán rendkívüli felelősség nyugszik, amikor döntenek vagy éppen tanácsot adnak. A jogi oktatásnak az is feladata lehet tehát, hogy olyan majdani jogászokat neveljen, akik *felelősségteljesen és szakmájukat komolyan véve* tevékenykednek.

Ezek volnának azok a célok, amelyek a nyugati jogrendszerek jelenlegi működésére tekintettel egy ideális jogászképzés körvonalait jelölik ki. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen szociológiai problémákkal és kihívásokkal kell szembenéznie a mai képzési struktúráknak, és különösen a 2) pontban részletezett követelmény esetében milyen megoldások vezethetnek az ideális állapot megvalósításához.

Mielőtt azonban az elemzésébe belekezdünk szükséges, hogy meghatározzuk a vizsgálódás tárgyát.

Az *oktatás* mindenképpen objektivációk (a tőlünk függetlenül is létező dolgok) megismerési folyamatának tekinthető, egy olyan megismerési folyamatnak, mely társadalmi méretekben és társadalmilag meghatározott keretek között történik. Az oktatás az oktatáselméletben a tanulás és tanítás egysége, a modern társadalmi kultúra alapvető javainak aktív feldolgozása, mely magában foglalja a tanítást és a tanulást. A tanulás a társadalmi műveltség javainak, értékeinek egyéni „asszimilációja", elsajátítása és magatartások célirányos alakítása; ezzel

kölcsönhatásban a tanítás pedig ennek a művelődési tevékenységnek a direkt és indirekt irányítása.[156]

A következőkben a hasonló jogi kultúrájú jogrendszerek jogászképzését hasonlítjuk össze. Ebbe a kultúrába, melyet „nyugati"-nak szokás nevezni, egyaránt beletartozik az angolszász (common law), és a kontinentális (római-germán) jogcsalád, és így ide sorolható a magyar jogrendszer is. A nyugati jogrendszerek közös jellemzője, hogy létezik a jogi tevékenységre épülve egy ezt működtető, erre szakosodott társadalmi réteg (jogászság). Ezért olyan jogászképzési rendszerek vizsgálatáról lesz szó, ahol *ez a képzés minden esetben kizárólag vagy részben erre szakosodott személyi állománnyal rendelkező, erre a tevékenységre szerveződött, meghatározott struktúrával rendelkező, állandó jellegű formális szervezet keretei között történik, és olyan jogi tudás átadása-megszerzése zajlik, ami a jogi gyakorlat műveléséhez elengedhetetlenül szükséges*.

Szociológiai szempontból az oktatási intézmény céljaként a társadalom – jelen esetben speciálisan a jogásztársadalom – tagjává váláshoz való feltételről, az adott kultúra – beleértve a tevékenységhez szükséges tapasztalatokat, normákat, stb. – elsajátításáról beszélhetünk.[157] S talán ez utóbbi szociológiai felfogás vezet közelebb a jogászképzés, nevezetesen a hazai jogászképzés lényegéhez, hiszen a joggyakorlathoz kötöttség mindenképpen elengedhetetlen feltétele az oktatásnak (ez ráadásul nemcsak a jogi oktatásban van így, hanem bármely gyakorlati fontossággal bíró ismeret esetében). Noha az is igaz, hogy ez semmiképpen nem jelentheti a gyakorlat elvárásainak feltétlen követését, azonban az annak való megfelelés elengedhetetlen feltétele egy helyesen működő oktatási rendszernek. Ha ez a megfelelés nincs meg, vagy csak kis mértékben létezik, akkor egyértelműen ún. *irreleváns tudásról*, tudásátadásról beszélhetünk, ami némiképp leegyszerűsítve annak alkalmazhatatlanságát jelenti. Vagyis tulajdonképpen ebben az esetben szinte teljesen felesleges ismeretek megtanulásáról van szó. Ez persze nem

---

[156] Az oktatáselmélet némiképpen megkülönbözteti a *képzés* fogalmát, ami – funkcionális értelemben – az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazása, s a szükséges tevékenységi formák, képességek kifejlesztése. Azonban a két fogalom valójában a legszorosabb egységben létezik, az egyik a másiktól nem elkülönülten valósul meg; ezért a két kifejezés szinonimaként értendő. Az oktatást és a képzést a hétköznapi értelemben mindig azonos fogalomként kezelik, azonban valójában egyazon folyamat két oldaláról beszélhetünk, s a pedagógiában általában „*az oktatási képzési tevékenység*" kifejezés használatos. Nagy Sándor: *Az oktatáselmélet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 41-60. o.

[157] Az oktatási intézmények formalizáltságára (és az informális kérdések fontosságára) ld.: Kozma Tamás: *Tudásgyár? Az iskola, mint társadalmi szervezet.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 69-79. o. Közgazdasági szempontból a munkamegosztásban való elhelyezkedés lenne hangsúlyozható. Vö.: Uo. 129. p. Többek között Deborah Schedemann markáns kijelentését lehet ehhez idézni: „mi (jogi oktatók) kötve vagyunk a jogászi professzióhoz…" Do Best Practice in Legal Education Include an Obligation to the Legal Profession to Integrate Theory, Skills, and Doctrine in the Law School Curriculum? In: Pamela Lysaght, Amy E. Sloan, Bradley G. Clary ed.: *Erasing Lines. Integrating Law School Curriculum*. Association of Legal Writing Directors, West 2002. 127-129. o.

jelentheti azt, hogy a formális elismerés birtokában (bizonyítvány, diploma, stb.) bárki azonnal képes lehet a gyakorlat tökéletes ellátására, azonban ideális esetben az ilyen formális elismerés feltétele a gyakorlati tevékenység végzéséhez szükséges minimális készség és képesség.[158] Tehát összefoglalásképpen elmondható, hogy *a jogi oktatás ideáltípusában olyan releváns ismeretek átadása történik, mely a végzett, formális elismeréssel bíró személyt képessé teszi (legalább) a hagyományos jogászi pályákon folyó munka ellátására, vagyis a professzionális jogi kultúra ismeretének birtokában a szakmai normák betartásával a praxis gyakorlására*.

Minden valószínűség szerint aligha találnánk hazánkban olyan akár a praxisban, akár az oktatói szférában tevékenykedő jogászt, aki ne tudná az egyetemeken folyó képzést komoly kritikával illetni. Kritikák érhetik a képzés szervezetét (a felsőoktatási intézményt, annak szerkezetét, az oktatói gárdát), de az ismeretátadás struktúráját is (az öt éves egyetemi és az azt követő három éves praktikus oktatást), a praxis és az oktatott tudás egymáshoz való viszonyát, vagy a felsőfokú tananyag tartalmát és azok ismertetésének módszereit (az előadások és gyakorlatok arányát, azok hatékonyságát).

E problémák közül hármat tekintünk át, azokat, amelyeket horderejük folytán a legfontosabbnak ítélünk. Így a gyakorlati és az elméleti képzés viszonyára és arányára, az európai egységesülésből eredő hosszabb távú hatásokra, és az ún. integrált jogi képzés megvalósíthatóságára koncentrálunk.

1. A gyakorlati képzés kérdései

Ebben a részben elsősorban három különböző, ám mégis egymással szorosan összefüggő kérdéskört kell érinteni: 1. a gyakorlati élet teljes áttekinthetősége, illetve a specializált oktatás dilemmájának, 2. az alkalmazhatóság, 3. és a képzés idejének problematikáit.

A tudományos és a gyakorlati oktatás éles kettéválasztásából fakadó probléma, hogy a diploma után gyakorlatilag kizárt *minden jogterület tényleges áttekintése,* azonban *az egységes szakvizsga* átfogja a teljes jogi tevékenységet; vagyis látványos az elsajátítható és a számonkért tananyag közti hasadás. Jelenleg ugyanis

[158] Az ismeretek megszerzése szempontjából különös jelentősége van az átadás intézményes, vagy mindennapi formájának: amennyiben az információt intézményes keretek között, formális elismerés közbeiktatásával adják át, úgy az ismeret meghatározó lesz az egyén társadalmi szerepét, struktúrában elfoglalt helyét illetően, míg informális, nem intézményes információszerzés során létrejött „profán" tudás esetén ilyen hatásokkal nem lehet számolni; vagyis „a végzettség szintje fontosabb annál, amit valaki tud". Ferge Zsuzsa: *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 25. o.

valakiből csak úgy válhat teljes értékű jogász (tehát csak úgy lehet bíró, ügyész, ügyvéd, stb.), ha szakvizsgát tesz, melyet leghamarabb három évi gyakorlat után kísérelhet meg. A szakvizsga azonban a neve ellenére nem egy-egy jogászi pálya „szakmai" vagy gyakorlati ismereteit követeli meg, hanem minden fontosabb jogterületről számot kell adni a vizsgázónak – egy egyetemi vizsgához hasonló stílusban. Ez a helyzet két irányban vet fel problémát: egyrészt a vizsgarendszer módosítását, nevezetesen a speciális vizsgák rendszerét illető kérdést, másrészt a gyakorlati képzési struktúra, a differenciált gyakorlati oktatás területén.

A vizsgarendszer reformja és speciális vizsgák ugyan megoldhatják a gyakorlati szakosodás problémáit, azonban a szakmai szférák közti mobilitási esélyeket rendkívüli módon lecsökkentik, az egyes pályákat formálisan is lezárják.[159] Vagyis ekkor kizárttá válna, hogy mondjuk egy ügyészből bíró, esetleg ügyvéd válhasson vagy fordítva. Előnyösebbnek mutatkozik, s a vizsga „reálisabb egyenértékűségének" irányába mutat a hosszabb gyakorlati képzés, illetve azon belül a jogalkalmazás fontosabb területein (nemcsak a tradicionális bírói, ügyészi, ügyvédi tevékenységben, hanem rendőrség, közigazgatás, stb. szféráiban is) végzett gyakorlati tevékenység.[160] A két rendszer (az oktatási és a számonkérési) egymáshoz közelítésével a meglévő távolság kiküszöbölhető, és ez – a német mintának megfelelő gyakorlati képzés és „második államvizsga" szerkezethez hasonlóan – a jogi praxis átfogó megismertetése után, ahhoz kapcsolódó egységes vizsgakövetelmények rendszerével biztosítható.[161] Ebben az esetben a számonkérés anyagának szigorúan igazodnia szükséges a megismert, megismerhető gyakorlati területek joganyagához és joggyakorlatához. A további, az egyes pályákon speciálisnak számító tudás számonkérése előírható kiegészítő posztgraduális képzés, vagy szakvizsga formájában, melyekkel az egyes jogászi (ügyvédi, ügyészi, bírói, közjegyzői) állások tölthetőek be.[162] Az ilyen megoldás korántsem egyedi (mint ahogy a jelenlegi problémák sem egyediek), s a német, illetve a francia jogászképzési rendszer mintaértékű elemeit a hazai képzés előnyére lehet fordítani. A német jogi képzés *mobilitásbiztosító*, lényegében *a teljes joggyakorlatot átláttató*, a mérsékelt képzési időt igénylő jellegének, és a francia oktatás *specializálódást megkövetelő* rendszerének tapasztalatai értékes információt szolgáltathatnának. A hazai rendszer egyébként ebbe az irányba kezdett

[159] Ennek politikai, társadalmi, gazdasági hatásairól, illetve a pályák közti mobilitás és a speciális szakvizsga összefüggéseiről ld.: a Magyar Jogászegylet 1995 szeptemberében rendezett pódiumvitáján Pohl Mairann IM szakvizsga bizottság titkára által tartott korreferátumot. In: Jogászképzés – szakvizsgarendszer – vitafórum. *Magyar Jog* 1996/3. 129-144. o.

[160] A differenciált gyakorlati oktatásról és annak megvalósítási formáiról ld.: Dr. László Gábor ny. vezető jogtanácsos előadását. *Uo*. 138-140. o.; továbbá a praktikus képzés szervezeti kiterjesztésének szükségességéről Uttó György legfelsőbb bírósági bíró előadását. *Uo*. 137. o.

[161] Vö.: Györgyi Kálmán legfőbb ügyész előadását. *Uo*. 135-137. o.

[162] Ld.: Pohl Mairann, Bakonyi Elvira és Czifra Rudolf előadásait. *Uo*. 142-144. o.

továbbfejlődni, s a bírósági, illetve ügyészségi pályákon egy hasonló szisztéma kialakulása figyelhető meg (pl. bíróképző, ügyészképző akadémia felállítása).

Egy további az egyetemi képzéshez és a gyakorlat kapcsolatához tapadó probléma, hogy a különböző képzési formák társadalmi rendeltetésük teljesítéséhez *az alkalmazhatóság* a kulcsfogalom, elméletileg ennek kellene az oktatás központjává válnia. A tanulás és alkalmazás egysége biztosítja az ismeretek hatékony rögzülését, azonban minél komplexebb tudás megszerzéséről van szó, minél összetettebb, nagyobb az alkalmazáshoz szükséges információhalmaz, annál később kerül az átadott tudás a praxisba. Az optimális *tanulás-alkalmazás eredő* azt jelenti, hogy egyenlő arányban áll a megszerzett elméleti tudás és annak a gyakorlatba való átültetése. Ezzel az optimummal ellentétben a különböző képzési formáknál épp az ellenkezője tapasztalható, igaz különböző előjellel: annak a társadalmi rétegnek az esetében, mely „rövid cikluson" keresztül részesül intézményes oktatásban az alkalmazás „szélsőséges dominanciája"[163] érvényesül. Elég csak a szakmunkásképzésre gondolni, ahol igen rövid (egy-két éves) oktatás után a leendő szakmunkások már a szakmát ténylegesen gyakorolják. Ugyanakkor a „hosszú ciklusban" részvevők helyzete ezzel ellentétes, vagyis az oktatott tudás dominanciája van jelen. Itt pedig elég csak magára a jogi oktatásra gondolni: öt éves elméleti ismeretátadás után készíthet a leendő jogász akár egyetlen szerződést is. (Azaz, minél hosszabb időn keresztül vesz részt valaki az oktatásban, annál valószínűbb, hogy nem gyakorlati ismereteket sajátít el.) Ráadásul az oktatási intézmények azonosultak is ezzel a helyzettel és erősítik ezt a folyamatot: a szakképzésben az alkalmazás erősebben dominál, míg a tudósképzésben (felsőoktatásban) az elméleti ismeretanyag kizárólagossága vitathatatlan. S ez főleg a praxis kezdetekor jelenti az egyik legnagyobb problémát, ugyanis a „rövid ciklus" esetén az átmenet fokozatos, míg a „hosszú ciklus" helyzetében „ugrásszerű". Tehát a hallgató hirtelen munkaviszonyba kerül, ahol az addigiaktól megszokott teljesen eltérő közeg veszi körül, s ez rendkívüli gátló tényező a karriert illetően.[164]

Összevetve más jogászképzési technikákkal és *időtartamával,* a magyar oktatás, ha nem is rendkívüli módon, ám hosszúnak tekinthető, mivel összesen nyolc éves stúdiumról beszélhetünk, noha a felsőfokú szakasz lezártával a diplomával rendelkezők már végezhetnek jogi munkát, mégis – néhány kivételtől eltekintve – csak a szakvizsga letétele jogosít fel teljes értékű jogászi tevékenységre. A relatíve hosszú képzési időtartam pedig felveti a tanulás-alkalmazás eredő optimumának, vagyis az alkalmazhatóságnak a problémáját: a tudományos ismeretátadás „elnyújtásával" egyre jobban eltolódik a praktikum ismerete, következésképpen egyre kevéssé lesz fokozatos a praxisba történő átmenet, melyet tovább erősít a gyakorlati képzés – a tanulmányi jogviszony

[163] Ferge Zsuzsa *i.m.* 86. p.

[164] Uo. 88. p.; tovább ld.: Katona Péter Zoltán: Az egyetem válságának egyes értelmezései a modern francia szociológia-elméletben. *Acta Juridica et Politica*. Tomus XLLX. Fasciculus 16. Szeged, 1996.

hangsúlyozása helyetti – munkaviszony jellege, vagyis törésszerű az elméleti tudás és a gyakorlat találkozása. (Ez annak ellenére reális probléma, hogy az egyes szakirányokra vonatkozó szabályok hangsúlyozzák a jogviszony tanulmányi jellegét. De közismert, hogy például egy ügyvédjelölt sok esetben gyakorlatilag az őt alkalmazó ügyvédet helyettesíti, pedig még csak „tanuló".) A probléma kezelése kétirányúnak látszik, ám valójában csupán ugyanazon jelenség két oldaláról beszélhetünk: már régóta követelt reformlépésként egyfelől lehetséges a felsőoktatási stúdiumok keretei között a gyakorlati tudás ismertetése, másfelől elképzelhető a praktikus oktatás, és a munkaviszony keretei között a formális, elméleti jellegű ismeretek további átadása. (A gyakorlati képzésben az elméleti jelleg sokkal kevésbé jelenik meg, és az is az adott szférához kötődik, ezért ebben a tekintetben a jogi felsőoktatás szerepvállalása jobban csökkentené a törésszerű változást és annak negatív következményeit.) Mindkét megoldás, illetve főképpen ezek kombinációjának eredménye, az átmenet fokozatossá tételét jelentené, ami kezelné a tanulás-alkalmazás eredő problémáját, ugyanakkor a tudás mélystruktúrájának megszerzését is könnyebbé tenné. Ebben a kérdésben az utóbbi évek reformjai utáni ausztriai jogászképzés, illetve a történelmi okok miatt a felsőfokú elméleti ismeretátadással összefonódott angol oktatás szolgáltathat mintát. Mindkét esetben találunk egy – az elmélet és a gyakorlat kombinációjából álló – viszonylag rövid időintervallumot átfogó, átmeneti képzési formát a rendkívül erős tudományos ismeretátadás, és a gyakorlati oktatás között. (Angliában ezt a szakmai szervezetek biztosítják, Ausztriában pedig a központi szabályozás. Az USA jogi fakultásai szintén kínálnak a kamarai felvételi vizsgákhoz – több-kevesebb sikerrel – különféle előkészítő programokat.)[165]

2. Az integrált oktatás lehetőségei

A jogi oktatás és a joggyakorlat viszonyával kapcsolatos problémák azonban nem csupán az egyetemen utáni képzés lehetőségeivel és terjedelmével, illetve az egyetem és a gyakorlat kapcsolatával függenek össze. Az egyetemi oktatást illetően is két alapvető probléma felvetődik fel: „mit oktassanak?" és „hogyan tegyék ezt?" A tárgyak tartalmát a jogászképzésben többnyire az alkalmazható, alkalmazandó (hatályos) joganyag képezte, azonban – s ez némileg módszertani kérdés is – a joganyag ismertetésének mikéntje és annak mélysége körül már komolyabb viták alakultak ki. Elég csak a jogtudományban többször is megjelent álláspontra „a hatályos törvényi rendelkezések bifláztatásáról" mint zsákutcás képzésről (Pokol

[165] A megkérdezettek körülbelül egynegyede állította, hogy ezek a programok valóban javítják esélyeiket. Commitee on Bar Admission and Lawyer Performance and Richard A. White, AALS Research Associate: AALS Suirvey of Law Schools on Programs and Courses Designed to Enhance Bar Examination Performance. 52. *Journal of Legal Eduation*. 453, 2002. 460. o.

Béla),[166] vagy a jogszabályok memorizálásának feleslegességéről alkotott véleményre utalni (Róna Péter),[167] utalni. Ám ennek a *common law* jogterületein is megvan az esetjogi tükörképe: a dogmatikai elemzés kedvezőtlen hatása, hogy egyes (rosszabb esetben egyetlen) esetre, és főleg a fellebbviteli bírói eljárásra fókuszál, ezáltal a bíróság előtt fellépő, esetjogi érvelést alkalmazó ügyvéd eljárására szűkítik a jog ismertetését, s egyúttal elhanyagolják a tényállás felderítési módszereinek, a jogszabályok értelmezési lehetőségeinek, vagy a kreatív jogászi gondolkodásnak a bemutatását. A heroikus jogi képviselő képét erősítik, és nem láttatják a jogi élet olyan egyéb területeit, mint a bírói hivatás, a jogi tanácsadás, a szerződéskészítés, a mediálás, stb.[168] Mindegyik vélemény egyazon pont körül fogalmazódott meg: a jogászképzés *non plus ultrája a jogászi gondolkodásmód*, és annak joghallgatók számára történő minél teljesebb átadása. (Minthogy a szabályok puszta ismerete a tudásnak csupán a felszíne, s így a mélystrukturális részei ritkán, csak kivételes esetben, csak keveseknek nyílik meg.)

De vajon mit jelent az oktatandó jogászi gondolkodásmód? A kérdésre a válasz természetesen függ a jogi gondolkodás történetében bekövetkezett változásoktól, korszakoktól, s így éppen beszélhetnénk természetjogi, pozitivista, vagy akár posztmodern gondolkodásról, de a jogászi gondolkodás az oktatásban nem feltétlenül a jogelméletekhez köthető, noha az is kétségtelen, hogy az éppen „uralkodó" elméleti nézet, nézetrendszer tükrözheti az adott kor jogásztársadalmának szemléletét.[169] Az eredeti kérdés megválaszolása napjainkban feltehetően a két szélső, ismert álláspont között található; az egyik a *langdell*i (a Harvard egykori dékánja általi) meghatározás, miszerint *a jog tudomány*, és a könyvtár jelenti laboratóriumát, a másik *Holmes* sokat idézett kijelentése, vagyis „*a jog semmiképpen sem logika, csak tapasztalat*".[170]

Ha a jogi gondolkodásmódot definiálni akarjuk, akkor – nem részletezve a különböző elméleti fejtegetéseket – a két szélsőséges álláspont közötti elveket összegezve elmondható, hogy *a jog nemcsak a tudatban van jelen, hanem egyben tevékenység is, s ezzel a kijelentéssel egyben elhalványulhat a gyakorlati szakemberek és a teoretikusok közti megkülönböztetés is. A megfelelő színvonalú szakmai munkavégzéshez szükséges látni a társadalomnak a joghoz való viszonyát, a jog társadalomban való működését. Így fontos lenne a jogászképzésben a szűken*

---

[166] Pokol Béla: *A jog elmélete*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001. 75. o.

[167] Róna Péter: Jogászképzés: technika *versus* kultúra. In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003. 375-378. o.

[168] Leonard L. Riskin and James E. Westbrook: Integrating Dispute Resolution into Standard First-Year Courses: The Missouri Plan. 39. *Journal of Legal Education*, 509, 1989.

[169] A jogászi gondolkodás korszakait illetően ld.: Kulcsár Kálmán: *Jogszociológia*. Vince Kiadó, Budapest, 2002. 20-28. o.

[170] John C. Kleefeld: Rethinking „Like a Lawyer": An Incrementalist's Proposal for First-Year Curriculum Reform. 53. *Journal of Legal Education*. 254, 2003. 254. o.

vett szakmai ismeretek mellett jog valódi működésének feltárására is figyelmet fordítani.

Ez a megállapítás ahhoz a kérdéshez/kérdésekhez vezet el, hogy a két szféra (ti. az oktatói-tudományos és a praxis jogásztársadalma) között milyen egyetemi oktatási struktúra segítségével valósulhat meg a legkedvezőbb, leginkább gyümölcsöző viszony. *Vagyis a jogászi gondolkodásmódot hogyan lehetne átadni, vagy a legeredményesebben átadni*.

A sokféle, már eddigiekben is többé-kevésbé megvalósított, vagy csupán tervekben szereplő oktatási struktúra és módszer ismertetése meghaladná e fejezet kereteit, így ehelyett célravezetőbb néhány különösen jelentős, reményekkel kecsegtető megvalósult, vagy még nem realizálódott megoldás felvázolása. A már meglévő rendszerek tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy bizonyos mértékű *integráció*, a tantárgyi felosztás határainak átjárhatóbbá tétele kétségtelen előnyökkel jár. (Ezt talán úgy lehetne a legegyszerűbben megfogalmazni, hogy nem a mai formában külön létező tárgyak tanítása történne, hanem sokkal inkább egy probléma, egy ügy, egy eset körbejárásával több tárgyhoz tartozó kérdést érintenének az oktatás során.) Ez két úton történhet: egyrészt beszélhetünk az elméleti tárgyak közötti, másrészt az elmélet és a gyakorlat közti határok feloldásáról.

Az *elméleti tudás* esetében az egyik legjelentősebb probléma, hogy nincs, vagy alig található szisztematikus kísérlet az etikai, filozófiai, és a tételes jogi ismeretek, illetve azok alkalmazásának azonos tárgyakban történő integrációjára. Ez megvalósulhat a különböző diszciplínák vagy egyes részek közti átjárással, illetve azonos stúdiumokba történő tömörítésével.[171]

A *jogászképzés alapjainak letételekor* érdemes a legteljesebb *integrációt* megvalósítani, olyan kategóriákat tartalmazó tárgyakat kialakítani, amelyek átfogják a jogrendszert: 1. jogfilozófiát és jogelméletet; 2. a jogrendszer, és a jogásztársadalom fejlődését és történetét; 3. jogi praktikumot. Példaként említhető mondjuk egy „a jog fogalmának és gyakorlatának" nevezhető tárgy. Az első kategória hatékony lehetőséget teremt a jogtudomány természetének a legkiemelkedőbb gondolkodók elméletein keresztüli megismerésére, s ezáltal a logikus és kritikus gondolkodás, valamint a joggyakorlat lényegét jelentő érvelési képesség is kialakítható. Az első kategória keretei között tárgyalható a jogpozitivizmus és a természetjog koncepciója, s ezek gyakorlati vonatkozásai (melyek az ún. „nehéz esetek" megoldásakor válnak szembetűnővé). A második kategória – a professzionális történeti fejlődés áttekintésének – jelentősége a professzió és a jogi gondolkodás szoros összefüggésében rejlik. A harmadik elemben integrálódnak a dogmatikai, doktrinális elvek és azok gyakorlati megvalósulásai, más szavakkal: a gyakorlat nem csupán „technikai" tudást

[171] Ld.: David T. Link: The Pervasive Method of Teaching Legal Ethics. 39. *Journal of Legal Educaion*. 485, 1989. Az ún. „*pervasive method*" jelenti a különböző diszciplínák azonos tárgyakba történő integrálását, mire példát szolgáltatnak a jog és praxis, vagy a jog és gazdaság című tárgyak.

feltételez, hanem problémákat és ellentétes érdekeket kell feltárni, elemezni és kezelni.

Az élesen, mintegy „silószerűen" elhatárolt tárgyak nemcsak, hogy nem láttatják a különböző jogágak közti, vagy jogágakon belüli összefüggéseket, hanem azt a benyomást is kelthetik, hogy azok nem léteznek, pedig a praxisban a jogi kérdések sokkal nagyobb valószínűséggel jelennek meg együttesen. Az esetek megkövetelik, hogy több jogágat, s szinte kizárólag minden esetben az anyagi- és az eljárásjogot együtt alkalmazza a jogász. A tradicionális, úgynevezett *gyűjteményes oktatás* (ti. amikor külön tárgyak szerint elhatárolva tanítják az adott tudományt) előnyeinek megtartásával, és lehetőségeinek figyelembevételével bizonyos mértékű integráció kiküszöbölhetné a problémák egy részét, megvalósításának módja pedig nem igényel sem speciális tanrendet, sem új diszciplínák megjelenítését, csupán a hagyományos szerkezet némi átrendezése válhat szükségessé.

A *teória és a gyakorlat* éles különválasztása történeti szempontból visszavezethető az ókori közel-keletre, ami mint „magasabb" és „alacsonyabb" szintű tudás szoros korrelációban volt a társadalmi státusszal. A tudásformák közti éles megkülönbözetést az ókori görögök örökítették tovább, akik a tudomány tisztaságának beszennyezését megakadályozandó a gyakorlati tudás megismerését a kereskedő és kézműves rétegekre korlátozták, s ezzel másfél évezredre meghatározták az ismeretátadási formát,[172] mígnem a középkori *universitas* keretei között ismét létrejött a kettő közti kapcsolat, ám a szétválasztás történelmi hatása máig érezhető. A jogi oktatásban az elmélet-gyakorlat integrálásának vizsgálatakor talán abból az egyszerű tényből indulhatunk ki, hogy mind a gyakorlati, mind a tudományos ismeretek átadása ugyanazt a célt szolgálja: *a jog saját közegébe kerülését*. A jogászi tevékenység nem vákuumban létezik, hanem annak *a jogi kultúra*, illetve maga *a társadalom* a környezete, s minden jogi aktus, a jogi nyelv, stb. megértése elképzelhetetlen a jogi kultúrára történő szocializáció nélkül.[173] Márpedig a jogi kultúra, a joggal kapcsolatos szemlélet nem látható át a mindennapi esetek ismertetésének mellőzésével, hiszen a mindennapi esetek konkrétan jelennek meg, és konkrétan láthatóak, érzékelhetőek is. Ugyanakkor nem érthető meg a kultúrát átható, és az esetek megoldásait vezérlő elvek nélkül sem: „az általános jogi szabályok, elvek működő hipotézisek, melyeket oly módon szükséges állandóan tesztelni, hogy egyértelművé váljanak a konkrét szituációkban való alkalmazás során".[174] Ez pedig nemcsak az elmélet-gyakorlat, hanem a tárgyak

[172] John Dewey: *Logic: The Theory of Inquiry*. Holt, Reinhart and Winston, New York, 1938. 74. o.

[173] Amy E. Sloan: Erasing Lines: Integrating the Law School Curriculum. In: Pamela Lysaght, Amy E. Sloan, Bradley G. Clary ed. i.m. 3-11. 6. p.; Christopher Rideout and Jill J. Ramsfeld: Legal Writing: A Revised View. 69. Washington Law Review. 35. 1994. 56-62. p.; általánosságban pedig James Boyd White: The Legal Imagination. The University of Chicago Press. Chicago. London. 1973.

[174] John Dewey: Logical Method and Law. 10. *Cornell Law Quarterly*. 17, 1924. 26. o.

közötti integráció szükségességére is rámutathat; vagyis inkább *az elméletek, a gyakorlat és a dogmák, doktrínák integrációjáról* lehetne beszélni. Az egyes konkrét esetekkel való szembekerülés során a jogi doktrínák vezérelvként szolgálhatnának, a teória pedig biztosítja az értékelési és kritikai képességet.

Az egységbe rendezés módszerei sokrétűek lehetnek, azonban három típusát érdemes említeni: 1. a kurzuson belüli, 2. koordinált kurzusok közti és 3. egymást követő, strukturált kurzusok során történő integráció; minden esetben a kulcs: a *koordináció*. A jogi oktatásban ezek közül a harmadik típus terjedt el általánosan, míg az első marginálisan, és a második is meglehetősen korlátozottan jelenik meg. A koordinálás megvalósulhat a különféle tárgyak, és az azokhoz kapcsolható gyakorlat párhuzamos elrendezésével, vagyis egy anyagi, illetve eljárási jogi tárgyhoz mindig kapcsolható egy másik praktikum. Figyelemmel arra, hogy egyfajta egységbe rendezés napjaink képzésében is megtalálható, bármely megoldásra is tekintünk, egy átgondolt integráció törésmentes átmenetet biztosíthat az akadémiai tudástól a professzionális, szakmai ismeretekbe. Hogy valójában mit is jelent az integráció, milyen hatással járhat a jogászképzésben azt a jogi realista Karl Llewellyntől vett idézet illusztrálja a legmegfelelőbben: „Tény, hogy a jogszabályok magukban nem jelentenek semmit, csupán verbális formulákat. (…) Ellenben a szabályokat társadalmi kontextusban, az emberek cselekedeteinek kontextusában értelmezni, esetleg annak fényében látni, hogy milyen különbségek találhatók a szabályok és azok cselekedetei között, akikre azok vonatkoznak – így már a hallgatók számára a szabályok testet öltenek."[175]

Mindehhez még hozzátehetjük azt, hogy a jogászi segítséget igénybe vevő emberek nem a jogi elvekre, jogszabályokra, de még csak nem is a joggyakorlatra kíváncsiak, hanem elsősorban problémáik vannak, melyek megoldását a jogászoktól várják. Ebből az következik, hogy a magas színvonalú munkavégzéshez az is szükséges, hogy egy jogász legalább egy életviszonyt (és nem csak annak jogi szabályozását) ismerje. (pl. nem lehet valaki jó munkajogász akkor, ha nem tudja, hogyan „mennek a dolgok" egy munkahelyen, vagy gazdasági jogász, ha nem tudja, mi áll egy-egy gazdasági tranzakció hátterében). Ezen többlet szakmai tudás megszerzésére adnak esélyt a jogi egyetem utáni posztgraduális továbbtanulási lehetőségek, és az egyetem végzésével egyidőben zajló párhuzamos képzések.

[175] Karl N. Llewellyn: On What is Wrong with So-Called Legal Education. 35 *Colum. L. Rev*., 669. o. Llewellyn álláspontját annak kapcsán fejtette ki, hogy kiderült, a hallgatók anélkül hallgattak végig az egyszerűsített számlákról szóló kurzust és vizsgáznak belőle, hogy egyetlen ilyen számlát láttak volna; vagyis a kurzuson ismertetett szabályok „üresek" maradtak számukra.

3. Az európai egységesülés kihívásai

Az Európai Unió jogfejlődésében egyre erőteljesebb szerepet játszó jogharmonizációnak nemcsak az európai jogásztársadalomra, hanem a kontinens jogi oktatására is erőteljes hatása van, amely hatás a jövőben feltehetően tovább erősödik. A Tanács irányelvei például egyre könnyebbé tették a különféle diplomák kölcsönös elismerését, és – a személyek és szolgáltatások szabad mozgását gátló akadályok eltörlését elősegítendő – az ügyvédi hivatás határokon átívelő gyakorlását.[176] Az európai jogászképzésben fokozatos egymáshoz közeledés figyelhető meg, s ez alól a hazai oktatás sem vonhatja ki magát. A közeledés folyamata jelenleg öt intézményesült formában történik. 1. *Grotius program*: a program inkább a gyakorlathoz köthető, mint az oktatáshoz, azonban az az egész európai jogásztársadalomra, így a képzésre is hatással van. A program keretében a különböző jogi szférák (bírák, ügyészek, oktatók) hosszabb távon egymás gyakorlatának kölcsönös, tanulmányozását végzik, ezzel az államok közötti csereprogramszerű együttműködéssel elősegítve egymás jogrendszereinek átláthatóságát. 2. *Cicero-projekt*: a Jogi Karok Európai Szövetsége által életre hívott terv, melynek keretén belül az érintett szervezetekkel, oktatókkal együttműködésben folyamatos tanácskozás, és reformjavaslatok kerülnek kidolgozásra a következő főbb témákban: az aktuális tantervek analizálása; új tantervek, európai modulok kidolgozása; a jogi pályákhoz tartozó minősítések elismerése; a különböző jogi oktatási módszerek tanulmányozása. 3. *Egyetemek közti hallgatói-oktatói mobilitást biztosító programok*, melyek lehetővé teszik egy meghatározott időtartamra egy eltérő jogrendszer tanulmányozását. 4. *Egyetemek közti nemzetközi kooperációra irányuló megállapodások*: a rendszerint két jogi felsőoktatási intézmény kollaborációjának célja az európai jogi oktatás egymáshoz közelítése; az együttműködés eredményeképpen a joghallgatók megismerik mindkét jogrendszert és ismereteik alapján mindkét rendszer által elfogadott diplomát kapnak. 5. *A több jogrendszert átfogó, párhuzamos képzések* beindítása, mint a német és holland jogi kultúra együttes ismertetését végző *Hanse Jogi Kara*, és a *Maastrichti Egyetem Jogi Karának* még ambiciózusabb *Európai Jogi Tanulmányok* oktatási programja, ahol a holland jog egy éves tanulmányozása után a stúdium keretében a korábbi tizenöt tagállam jogának általános elvei ismerhetőek meg, felkészítve a hallgatókat a multinacionális és több jogi kultúrán alapuló jogalkalmazás problémáira. Ennél markánsabb, a *transzszisztémás* (jogrendszereken átívelő) képzés irányába mutató elképzelések is megjelentek, melynek mintáját a kanadai *McGill* egyetem programja nyújtaná. (Itt közös elvek alapján oktatják a *common law*-t és a kontinentális joghoz tartozó *quebec*i-francia jogot, ráadásul mindezt négy év alatt sajátíthatják el a hallgatók.) S valóban, a

[176] Ezt támasztja alá Európai Tanács néhány irányelvének trendje: 77/249/EGK (1977. március 22.); 89/48/EGK (1988. december 21.); 98/5/EK (1998. február 16.).

társadalmi, jogásztársadalmi, jogi, és oktatási szituáció némiképp hasonló a kanadai problémákhoz, azonban annál sokkal komplexebb formát ölt, vagyis a jog terén sokkal átgondoltabb, fokozatosabb reformok realizálódhatnak, mégis gyümölcsöző lehet a *quebec*i tapasztalatok áttekintése és hasznosítása.[177]

A folyamatokra való felkészülés szükségessé teszi a belső, hazai reformokat, melyek figyelemmel az EU jogi oktatásához való konformitásra, többrétűek lehetnek. 1. Az egyetemek szerepének növelése, másképpen a keretek tágításával, a jogi felsőoktatási intézményeknek megfelelő szabadságot kell adni ahhoz, hogy – hagyományaikat tekintetbe véve, ahhoz igazodva – saját képzési arculattal rendelkezzenek, illetve bizonyos területekre specializálódhassanak, így a különböző jogtudományi ágakban nemzetközi szinten is nagyobb presztízzsel bírhatnak, ami a transznacionális (államokon átívelő) képzésben rendkívüli előnyt biztosíthat. 2. A különböző jogi pályákra való speciális felkészítés lehetőségének megteremtése, vagyis olyan oktatási szerkezet kialakítása, ami lehetővé teszi az egyes pályákhoz tartozó speciálisabb ismeretek elsajátítását. (Például a német tradicionális képzést is sokszor éri az a kritika,hogy túlságosan „bíró-centrikus", holott a végzett jogászoknak csupán 10%-a folytatja pályáját bíróként, és 70%-ukból ügyvéd lesz. A speciális felkészítéssel azonban anélkül, hogy megtörne a tradíció, kiküszöbölhetővé válna annak problémás oldala.) 3. A praktikus és az elméleti képzés összességét tekintve az oktatási idő csökkentése könnyebbé tenné egyfelől más jogrendszerek megismerését, másfelől akár elméleti, akár gyakorlati speciálisabb ismeretek megszerzését.

Az európai tendenciákat, különösen a gazdasági és ezzel párhuzamos jogi kapcsolatokat, illetve a jogharmonizációs törekvéseket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a kontinentális jog fokozatosan veszít nemzeti jellegéből, egyre inkább multikulturális vonásokat vesz fel, minek következtében az európai jogásztársadalom más jogrendszerek iránti érzékenysége elengedhetetlen lesz, s ez a képesség és készség szinte kizárólagosan az oktatáson keresztül sajátítható el, vagyis ebben a tekintetben a képzési szerkezetnek kiemelkedő jelentősége van. Ami a hazai és az európai jogászképzés jövőjét illeti, semmiképpen sem a teljes egységesítés, azonossá tétel a cél, sokkal inkább a képzési rendszerek harmonizációja, egymással tartalmi és formai szempontból összeegyeztethetővé tétele, *megtartva a kulturális identitást, értékeket, mégis elősegítve a határokon átívelő professzionális mobilitást*. S, hogy ezt a hazai jogi oktatás elősegítse, egyre

[177] A montreali McGill egyetem jogi karán a 1999-től az egyetemen kizárólag összehasonlító kettős jogrendszerű oktatás folyik. Napjainkban az oktatás két jogrendszert integrált, s ahol lehetséges, az egyes stúdiumokban a különféle jogrendszerek amalgámja található; strukturálisan pedig már nem lehetséges csak az angolszász, vagy csak a civil jogi tanulmányokat abszolválni, hanem kizárólag az egységes programban való részvétel vált lehetővé. Az oktatás elsősorban esetjogi jellegű, s közös doktrínák ismertetésén alapul. (Az egységesített tananyagok csak a magánjog területén érvényesülnek, de a tárgyak elkülönítése kizárólag a gyökeresen eltérő jogi megoldások esetén maradt meg, mint például a civil jogi tulajdon/*common law* tulajdonjog).

inkább az uniós értékek hordozójává kell válnia, ami nem jelenti sem az egyedi, sem az európai tradíciókkal való szakítást, csupán azoknak a gazdasági, társadalmi elvárásoknak való megfelelést, ugyanis: „… mivel a társadalom konfliktuskezelő és megoldó szaktudást, szemléletet vár a joggyakorlattól, a jogtudományi kutatás és oktatás ilyen irányban mozdult el a nyugati országokban”(Róna Péter).[178]

[178] Róna Péter *i.m.* 376. p.